

mot golfvat. I lafvens framkant är en liten öppning utskuren och försedd med skjutbar lucka, för att lättare kunna aflägsna den torrade säden.

Bastun är försedd med innertak af klufvet virke och därofvän på jordfyllning. Detta tak, se fig. 4, hvilar på tvenne i jämnhöjd med väggbanden längs väggarna löpande stockar samt på en något högre liggande midtås. Yttertaket, af halm, hvilar på en ryggås och tvenne sidoåsar och tjänar äfven åt ena sidan som tak öfver svalen.

D. Ljungdahl.

Konst-ur i Stockholms Storkyrka.

Mot slutet af medeltiden började offentliga ur att mera allmänt uppsättas. Dessa äldre ur, hvilka ända till slutet af 1600-talet saknade pendel och endast reglerades af en oro, voro såsom tidmätare skäligen ofullkomliga. I stället för att uteslutande ägna sina krafter åt förbättringar i nämnda hänseende, ansträngde sig urmakarna att göra verken så komplicerade som möjligt och låta dem utföra en mängd konststycken, som emellertid ytterligare försämrade gången. I enlighet med tidens smak utvisades sålunda månens och stjärnornas gång, solens ställning i djurkretsen och dylikt, eller ock inrättades uren så, att rörliga figurer angåfvo timman.

Äfven här i Sverige hafva funnits ur med dylika »konster och behändigheter». Af dessa s. k. konst-ur äro de i Uppsala och Lund allmänt bekanta och många gånger beskrifna. Inledningsvis lämnas emellertid här en kort redogörelse för dessa ur för att i viss mån belysa anordningarna å det konst-ur, som närmast skulle utgöra föremål för detta meddelande.

Uppsalauret, som förfärdigades af Vadstenamunken Petrus Astronomus åren 1504—1506, var uppställt i domkyrkan mellan två pelare bakom altaret och »var ärnat, utom det, som egenteligen fordras af et Ur, at visa hela Calendarium med sin Computus Ecclesiasticus¹, Solens och Månens gång i sina Circklar, och denna

¹ = kyrkliga tideräkningen.

senares omskiften til Ny, Nedan och Quadraturer. Det skulle dessutan visa, hvilka timar om dagen, hela vekan igenom, som hvar Planet regerar, efter Astrologernas vidskepeliga fåfänga». ¹

Äfven domkyrkan i Lund ägde redan i början af 1500-talet ett synnerligen märkligt och vida berömdt konst-ur. Om detta ur, hvilket torde hafva varit äldre än Uppsalauret, säger Brunius i sin beskrifning öfver Lunds domkyrka², att det var infattadt i nedersta afdelningen af södra tornet, så att det visade åt södra sidoskeppet.

Urets utseende beskrifves af Brunius efter en gammal urkund på följande sätt. En ansenlig aflång fyrkantig tafla, som är fästad å väggen öfver ingången till södra tornet, indelas genom målade cirklar, af hvilka den största håller ungefär 8 fot i diameter. Särskilda visare på denna tafla utmärka år, månader, veckor, dagar och timmar samt rörliga och orörliga helgdagar, och de angifva solens och månens gång och deras dagliga ställen i djurkretsen samt inbördes förhållanden till hvarandra. Vid hvarje full timma sammandrabba ofvanför taflan två pansarklädda ryttare, hvilka ge hvarandra lika många hugg som klockan slår tims slag. Framför taflan sitter jungfru Maria på en tron med Kristusbarnet i skötet och omgifves af två dörrar och har framför sig en halfrund skådeplats. Vid en gifven rörelse slår en härold med ett svärd på vänstra dörren, hvarefter två basunblåsare framträda. Efter dem följa de tre vise män och buga sig efter hvarandra för den heliga jungfrun. Hvardera beledsagas af en tjänare, som icke deltagar i sin herres vördnadsbetygelse, hvarpå de ingå genom högra dörren, hvilken den siste stänger efter sig, så att ljud däraf tydligen höres³.

Detta ur synes smånigom blifvit otjänstbart, och år 1623 tillkom ett nytt ur, äfven det med rörliga figurer men af betydligt enklare beskaffenhet. Detta senare ur beskrifves ock af Brunius⁴.

¹ S. Klingensernas åminnelsetal öfver Christopher Polhem år 1753 i Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar. — Uret reparerades och ombyggdes af Polhem, men förstördes vid kyrkans brand år 1702.

² C. G. Brunius, Nordens äldsta metropolitankyrka ... Lund 1854, s. 242.

³ Urtaflan och Mariafiguren lära ännu finnas i behåll.

⁴ Anf. arb. s. 279.

Storkyrkan i Stockholm lærer äfven hafva varit i besittning af konst-ur af säregen beskaffenhet. En i Riksarkivet förvarad handling från år 1602 lämnar en ganska detaljerad beskrifning därå¹.

Som detta dokument icke förut torde hafva varit publicerad, återgifves det här in extenso med bibehållen stafning och interpunktering.

»Jagh Gilius von der Platz Borgare och Klensmedh i Stockhol:m Gör witherligit at iagh hafuer låfvat och tilsagt mine Förmänn the Erlige och wälwise Männ Borgmestare och Råd her i Stadhen såsom och medh thenna min förskrifvelse låfvat och tilsäger at wela göre uthi Stor Kyrkiann et nyt gåt och ostraffeligit Uhrwärk medh thesse efter:m kunster och behendigheter. Först skall Uhrwärket i sigh sielft wara warachtigt och ostraffligit så at thet skall slå bådhe hel tima och half. Och medh thet som heel timan drifver skola och 2 gumsar utaf trä giordhe renne tillhopa och slå fulla timan inne i Kyrkian lika medh denn² som uthe på Tornet hänger. Item skall och et Manne hufvudh göres utaf trä uthan på wärket såsom tilförendhe warit haf:r at hvar gång oronn wändher sigh thå skola ögonen i hufvudet wända sigh medh. Så och hvar resa Kläckan sinn fulla tima slår skall tungan gå bådhe uth och inn i Munnen på samma hufvud in til thes Kläckan sinn fulla tima uthslagit hafver. Sammaledhes skal och samma wärk såledhes vara giort at man kann see Männ tungell³ upå hvadh Männen lidher bådhe Ny och Nedhan. Item dagatal Helgedagar fasta mobilia och immobilia hvilket skall afmålås och skrifvas upå en rund tafla som och af för:de Uhrwärk drifvas skall hvilken skall blifva stält uthan för Sejaren⁴ i Kyrkian såsom af åldher på thet gamla uhrwärket warit hafver.

Detta haffver iagh tilsagt at wela så göra såsom förbe:lt ähr frit färdigt uthan alt wanch och lythe aldeles och till pricka så myckit som järn arbetet kräfver till nässkommande Johannes uthan

¹ Stockholms stads acta. Nr 8. Byggnader.

² Härmed afses uppenbarligen urtaflan på tornet.

³ Tungel, gammal benämning å himlakropp, särskildt månen.

⁴ Sejare, segerverk = ur, urverk. Segermakare, segersmed = urmakare.

någon försummelse så at thet nu och i framtidhen skall wara ostraffeligit för hvar Mann som der upå förståndh haffver till at Judicera och döma om. Och för sådhant mit troliga och flitwandhandhe arbethe ähre förbete mine förmän Borgmästare och Rådhs således medh migh öfverens wordne at the när arbetet färdigt ähr skolla gifva migh såsom the och migh låfvat och tilsagt haffva 300 dal:r gåt Svenskt mynt her medh inräknadhes alt järn såm iagh till samma säjar behöfvandes och smidhandhes wardher. Dogh på thet at arbetet thesto snarare kan fortfaras medh hafva the låfvat migh strax nu på handhen 50 dal:r och ähndå så framt iagh samma uhrwärk medh några flere kånster och behendigheter förbättrar och förarbetar ähnn såsom her uthinnan uthlåfvat ähr haffva oftabete mina förmän migh therföre särdeles låfvat vilia medh enn tilbörligh ähreskänck i hågh komma och betänchia. Thet tiill mera krafft och förvaringh at thetta så af migh stadiga och fast hållas skal Trycker iagh mit Signete her undher. Datum Stockholm denn 25 Novembris Anno 602.»

(Ingen underskrift och intet sigill.)

Såsom af handlingen framgår, hade Storkyrkan redan före år 1602 ett konst-ur, hvilket detta år behöfde ersättas med ett nytt. Det äldre uret, som synes hafva varit försedt med såväl den astronomiska urtaflan som manshufvudet med rörliga ögon och tunga, var antagligen liksom det senare uret uppställt inne i kyrkan.

Det kan ifrågasättas, huruvida detta äldre ur är identiskt med det, som omtalas af Rüdling uti hans år 1731 utgifna arbete »Det i flor stående Stockholms»¹. På tal om Storkyrkan säger nämligen Rüdling: »Urverket i detta Kyrkiotorn hafwer framlidne Sweriges Rikes Föreståndare Sten Sture den äldre år 1470 på egen bekostnad först låtit förferdiga». Rüdling uppgifver sålunda, att det år 1470 tillverkade uret varit i tornet. Detta behöfver dock icke stå i strid med ofvan uttalade åsikt, att det af Gilius omförmälda »gambla uhrvärket» suttit inne i kyrkan — det äldre Lundauret var nämligen, såsom ofvan är nämndt, infattadt i nedersta afdelningen af

¹ s. 18.

det ena tornet, så att det visade åt ett af sidoskeppen. Emellertid är gifvetvis äfven möjligt, att Sten Stures ur och »gambla uhrväcket» voro två särskilda ur.

Hvad härefter beträffar anordningarna å det ur, som skulle förfärdigas af mästern Gilius, torde de förefalla vår tid till en del barnsliga och nästan otänkbara på ett offentligt ur. Liknande framställningar lära emellertid hafva funnits å andra orter. Sålunda skall den spanska staden Medina del Campo hafva haft ett ur, på hvilket två gumsar slogo timmarna i det de rände ihop hufvudena¹. Äfven ligger jämförelsen med det äldre Lundaurets riddare nära till hands.

En motsvarighet till manshufvudet med sin rörliga tunga finner man i Basel. På ett numer raseradt fästningstorn var ett manshufvud, benämndt »Lällenkönig», anbragt ofvanför en urtafla. Om detta hufvud förmåler en visa:

Doch auf dem Turm der Brücke
Da guckt ein Kopf hervor,
Der 60 Mal die Stunde
Die Zunge reckt im Munde
Den Feinden vor dem Tor.

Hufvudet, som numer är flyttadt till Historisches Museum i Basel, lär ännu kunna funktionera².

Märkligt nog finnes icke mästern Gilius' underbara ur omtaladt vare sig hos Rüdling eller någon senare skildrare af Stockholm, men torde detta måhända hafva sin förklaringsgrund däruti, att uret redan tidigt blifvit förstördt eller borttaget. Numer lära icke ens några spår af konstverket stå att finna.

Mästern Gilius var på sin tid en använd urmakare och klensmed. I Sandbergiska samlingen i Kammararkivet finnes en räkning utfärdad af »mästern Gilius Segersmedh», däri han säger sig hafva arbetat efter Kungl. Maj:ts egen befallning ifrån år 1600 till år

¹ M. Planchon, L'Horloge. Paris s. a. p. 47.

² P. Fintan Kindler, Die Uhren. Einsiedeln 1905, p. 42 o. f.

1610. Bland posterna märkes: »itt Segerwerk uthi Liilli Kirken förbitrad — 3 dal.» Vidare förmäler han, att han likaledes efter Kungl. Maj:ts befallning »upå Slottet ställt Segerverket uthi 3 åhr och årligen Loffvade K. M.

Spanmål 24 t:r(?).

Oxe 1 stick.»

En annan räkning, äfven i Sandbergiska samlingen, utvisar, att mäster Gilius »Segersmedh ok Klensmed» smidde ställningarna till drottningens styfkjortlar. För tiden från år 1606 till sista december 1611 upptager räkningen bland annat:

»1 stifskörte 3 dal.

1 d:o förbättrat . . . 16 öre

1 nytt d:o 3 dal.»

Mäster Gilius' öden äro icke vidare kända. Måhända återfinnes han emellertid uti den »Gilius smed», boende i södra kvarteret i Stockholm, för hvilken taxeringen år 1618 utgjorde 3 öre.¹

Elis Th. Sidenblad.

Nordiska Museets tillfälliga utställning af leksaker blef till sistlidne påsk iordningställd och tillgänglig för besökande. Den har till någon del fått sin plats i samma rum som den permanenta utställningen af spel och leksaker (rum 82) samt i angränsande tvärgång, men hufvudparten af föremålen är uppställd i närliggande långa kolonn-galleri. Genom denna utställning har museet fått tillfälle visa några prof på de talrika förvärf, som denna under senaste år nydanade afdelning till största delen genom allmänhetens välvilja gjort. Dessa museets egna saker ha på ett förträffligt sätt kompletterats med för tillfället från intresserade lånade föremål. Bland dessa intar ett dockskåp tillhörigt fröknarna H. och E. Gartz hedersplatsen. Det är utfördt på 1740-talet i tidig rokokostil och innehåller flera mycket karaktäristiska rumsinredningar med möbler och husgeråd. Servisen till exempel utgöres af signerad Rörstrandsfajans i blått och hvitt. Då man vet, huru få 1740-tals fajanser från denna fabrik äro kända, riktas deras antal härigenom på en gång med ett anseeligt antal nummer. — Utställningen kommer att hållas öppen till fram på hösten.

¹ »Taxeringen på Borgerskapet i Stockholm, fullbordat den 17 maj anno 1618» i Stockholms Stads arkiv.